

Anmeldelser

JARL GALLÉN & JOHN LIND: Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns. Andra delen. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, Nr 427:2, VIII + s. 239-509. Helsingfors 1991.

Nöteborg-freden 1323 og dens grænsedragning mellem Sverige og Novgorod er et klassisk diskussionsemne i nordisk og international historieforskning. For finnernes vedkommende kan dette vel forklares med, at grænsen tillægges stor identitetshistorisk betydning, og at hele problematikken øjensynlig har fået status som en intellektuel udfordring af de usædvanlige, som en metodeopgave for viderekomne. »Overhuvudtaget har frågan om Nöteborgsfredens gräns i vor historieforskning blivit ett monstium av helt överdimensionerade proportioner«, konstaterede Jouko Vahtola i 1993.

Nöteborg-traktaten er ikke overleveret i original. Men der foreligger afskrifter af dels en russisk, dels en latinsk version af den oprindelige traktat, der blev opbevaret på Viborg slot i hvert fald indtil 1493; desuden har der eksisteret en svensksproget version, som har været i Novgorods besiddelse, og som svenske gesandter fik tilladelse til at afskrive i 1537. Traktatens hovedindhold var, at Novgorod afstod de tre pogoster (gislalag) Savolax, Jääskis og Äyräpää til Sverige. Der blev trukket en fast grænse fra Systerbäck ved Den finske Bugt op gennem Det karelske Næs til Särkilahti ved Saimaa-søen. Men derefter opregner traktaten en række grænsepunkter, som forskerne ikke har kunnet enes om at identificere. Uenigheden gælder ikke mindst den sidste grænseangivelse, der iflg. den svensksprogede tekst er »nor i haffuit«, mens den russiske tekst har »Kajano more« og den latinske »Helsingh haff«.

At grænsen løb ud i Det nordlige Ishav, var i den ældre forskning en udbredt opfattelse, som den finske slavist J.J. Mikkola i 1930'erne søgte at cementere ved en temmelig selektiv kildeanvendelse. Så sent som i S.N. Valk's store udgave af Novgorods og Pskovs diplomater fra 1949 forklares »Kajano more« som »Sev. Ledov. okean«, Det nordlige Ishav.¹ Herover-

¹ S.N. Valk (red.), Gramoty Velikogo Novgoroda i Pskova (GVNP), Moskva-Leningrad 1949, s. 379. – For en oversigt over den russiske forskning i Novgorods udenrigspolitik, se N.A. Kazakova, »Vneshnjaja politika Novgoroda v russkoj i sovetskij istoriografii«, Novgorodskij Istoritjeskij Sbornik, 1 (11). Leningrad 1982, s. 146-164.

for har Jalmari Jaakkola og hans skole siden 1926 gjort gældende, at grænsens slutpunkt var Den botniske Bugt ved elven Pyhäjokis munding (ca. 90 km syd for Uleå).

Med Helsingfors-professoren Jarl Galléns bog fra 1968 »Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns« tog diskussionen om grænsen en ny vending. Efter oprindeligt at have hældet til ishavsteorien måtte Gallén ganske vist give Jaakkola og hans elever medhold i, at Nöteborgstraktatens officielle grænse løb ud i Den botniske Bugt ved Pyhäjoki. Men samtidig hævdede han, at territoriet nord for de officielle grænsepunkter i Savolax og Norrbotten ikke entydigt tilhørte Novgorod. I det svenske Riksarkiv havde han fundet en række fortegnelser (den ældste fra ca. år 1400) over grænsepunkter, der gennemgående lå meget længere mod øst. Han kom derfor til den konklusion, at der ved siden af den officielle grænse eksisterede en *faktisk* grænse (der ved freden i Teusina 1595 fik status som den nye grænse mellem Sverige og Rusland). Mens den officielle grænse markerede Novgorods indflydelsessfære mod vest, afspejlede den faktiske grænse udstrækningen af Sveriges indflydelsessfære mod øst. Området mellem de to grænsearme havde karakter af en kæmpemæssig alminding, hvor både Sveriges og Novgorods undersætter fortsat kunne ernære sig ved jagt, fiskeri og svedjebrug. Såvel Sverige som Novgorod havde altså legitime rettigheder i Norrbotten, og for yderligere at underbygge denne opfattelse henviste han til Novgorods traktat med Norge af 1326, der tilsyneladende definerede hele Nordkalotten fra Finmarken til Kola-halvøen som et fælles beskatningsområde for norske og russiske myndigheder.

Galléns opfattelse af forholdene i Norrbotten var ikke helt så original, som den ofte fremstilles. Den blev tvøvende bragt i forslag allerede af O.S. Rydberg.² Men ved sine vellykkede forsøg på at identificere et større antal af Nöteborg-traktatens officielle grænsepunkter nord for Saimaasøen blev han alligevel banebryder for et nyt syn på denne grænses karakter. Mens tidligere forskere havde forestillet sig en fast defineret sammenhængende grænselinie, hævdede Gallén, at der kun på Det karelske Næs – hvor der fandtes en relativt tæt, bofast befolkning – var tale om en sådan grænse i moderne forstand. Grænsen i Savolax var tænkt permeabel og derfor kun løseligt og punktvist skitseret; hensigten var nemlig at give såvel Novgorods karelere som Sveriges tavaster og savolaxer mulighed for at fortsætte deres jagt- og fiskeriekspeditioner på den anden side af denne stiplede grænse.

² O.S. Rydberg, Sverges Traktater med främmande makter jemte andra dit hörande handlingar. Första Delen (ST I). Stockholm 1877, s. 478.

Det var Galléns hensigt, at resultaterne af hans møjsommelige terrænstudier skulle offentliggøres i en supplerende publikation. Denne blev desværre forsinket i mange år af andre presserende gøremål og en tiltagende øjensygdom. I mellemtiden fortsatte diskussionen. Historikere som Heikki Kirkinen og Kyösti Julku angreb energisk Galléns opfattelse, der til gengæld blev underbygget af Pekka Lappalainens lokalhistoriske undersøgelser i Savolax; og det blev endegyldigt slået fast, at den russiske teksts »Kajano more« var Den botniske Bugt.

I 1983 allierede Gallén sig med den danske historiker John Lind, der er finskkyndig og velbevandret i de russiske middelalderkrøniker. Han påtog sig at færdiggøre kortbilagene og begyndte snart at publicere selvstændige iagttagelser vedr. Nöteborg-problematikken. Resultatet af dette samarbejde blev, at fortsættelsen til Galléns bog fra 1968 omsider udkom i 1991 med begge forfattere på titelbladet. I denne »Andra delen« bidrog Gallén selv med et forord og en sammenfatning af sin egen opfattelse, begge dateret to måneder før hans død i marts 1990. Resten af bogen er skrevet af John Lind. Det drejer sig dels om tre artikler, der tidligere har været trykt i *Historisk Tidskrift för Finland* (1985) og i *Suomen Museo* (1988), dels om stærkt kritiske oversigter over den russiske og den nyere nordiske forskning i emnet. Dette konglomerat af skarpe diskussionsbidrag forbindes så af Linds udførlige sammenfatning på engelsk, og i tilgift publicerer han Nöteborgstraktatens russiske tekst og det omdiskuterede birkebarksbrev nr. 286, begge med en ny og forbedret oversættelse.

John Lind har tydeligvis taget afsæt i Galléns resultater. Men der er tale om en helt selvstændig forskningsindsats, der bl.a. udmærker sig ved på kompetent vis at inddrage et gammelrussisk kildemateriale, som har været ret upåagtet i den finske debat, og som på flere punkter sætter Lind i stand til at polemisere mod Galléns synspunkter. Lind underbygger Galléns opfattelse, at der kun på Det karelske Næs blev trukket en egentlig grænselinie i moderne forstand, og betragter grænsepunkterne i Savolax som vigtige passager i vandvejssystemet, som skulle sikre navnlig Ladogakarelerne fortsat adgang til Norrbotten og Den botniske Bugt. Hvad angår det sidste grænseafsnit, omtrent fra højderyggen Maanselkä og ud til havet, har Lind en anden opfattelse end Gallén, eftersom han i Nöteborg-traktatens tekster finder belæg for en officiel dobbeltgrænse. Den ene grænsearm til Den botniske Bugt markerede udstrækningen af Novgorods indflydelssfære i Norrbotten. Den anden arm rakte »nor i haffuit«, formentlig til Kandalaks ved Hvidehavet, og markerede ikke bare *de facto*, men også *de jure* udstrækningen af Sveriges råderet i øst.

Linds dobbeltgrænse-teori, der første gang blev publiceret i artikel-

form i 1985, vakte allerede da international opmærksomhed, idet den blev betragtet som en ny, »tredje opfattelse« i diskussionen om Nöteborgstraktaten,³ og efter offentliggørelsen af den bog, der her er til anmeldelse, er teorien fundet så velfunderet, at den nu afspejler sig i de historiske værkers landkort.⁴ Der er med andre ord tale om en opsigtsvækkende og for mange overbevisende tese, fremsat af en dansk historiker, og det er derfor helt naturligt, at John Lind har indleveret sine afhandlinger i bogen til forsvar for den filosofiske doktorgrad ved Københavns Universitet.⁵

I det følgende diskuteres de vigtigste af de kilder, der ligger til grund for Linds dobbeltgrænse-teori, i første række naturligvis selve Nöteborgstraktaten. Tesen forudsætter, at mere end én af traktatens tre tekster (med hver sit grænseslutpunkt) havde karakter af et korrekt udformet forpligtelsesbrev. Der er ingen tvivl om, at i hvert fald den russisksprogede tekst (med slutpunktet »Kajano more«) har haft karakter af et officielt dokument. Det originale traktatbrev var udstedt af den russiske storfyrste Jurij Danilovitj sammen med Novgorods traktatkompetente øvrigheds-personer (posadnik Alforomej og tysjatskij Avram). Det var »Ett pergamentz bref på Ryske medh tw hengiende swarte insegell« (storfyrstens og Novgorods?). Ifølge Runells register befandt det sig stadig i Sveriges riksarkiv i 1680'erne. Det menes at være gået tabt ved slotsbranden i 1697; men ordlyden er bevaret takket være en afskrift, der blev foretaget ved midten af det 17. årh., muligvis af den landflygtige russiske kancellist Grigorij Kotosjikhin.⁶ Hverken formelværket eller sproget giver anledning til at tvivle om autenticiteten. Det eneste usædvanlige i russiske historikers øjne er storfyrstens medvirken, der bestyrker indtrykket af en overordentlig vigtig traktat, som forpligtede mere end blot Novgorod, nemlig hele føderationen af russiske fyrstendømmer.

Den latinske tekst (med slutpunktet »Helsingh haff«) blev efter alt at dømme overrakt svenskerne i 1323 sammen med den russiske tekst, eftersom den har delt skæbne med denne. Begge tekster fandtes på Viborg i 1493. De blev overført til Sten Sture i Sverige i 1498 eller 1500, hvorefter de anbragtes i et læg med titlen »gambla Rågångzbref som

³ I.P. Shaskol'skij, *Bor'ba Rusi za sokhranenie vykhoda k Baltijskomu morju v XIV v.* Leningrad 1987, s. 135.

⁴ Se t.eks. Birgit & Peter Sawyer, *Medieval Scandinavia. From Conversion to Reformation, circa 800-1500.* London 1993, s. 68; Torsten Edgren & Lena Törnblom, *Finlands Historia*, bd. I. Helsingfors 1993, s. 303; Thomas Wallerström, *Norrbotnen, Sverige och medeltiden.* Stockholm 1995, s. 31.

⁵ Det følgende er en bearbejdet gengivelse med enkelte tilføjelser og uddybninger af anden officielle opposition ved disputatsforsvaret den 1. oktober 1993.

⁶ Jvf. Shaskol'skij, *anf. arb.* s. 101.

intet skola frambäras». Sammen er de sikkert gået op i luer i 1697. Men indholdet af den latinske tekst bevaret i et større antal afskrifter. Den ældste er fra 1493 og fandtes sammen med en svensk oversættelse under påskriften »Thette är een copia ok wtscriff aff thet gamble Riitzeraa breff som cristendomen och Wyborgis län i mooth är«.

Selv om Gallén tilkendte den russiske tekst »prioritet«, hævdede han af uforklarlige grunde, at »det latinska originalbrevet« ved siden af det russiske »kan tillmätas någonslags officiel karaktär« (s. 41). Dette er formentlig forklaringen på, at Lind (s. 306, 310 n.19) har fået den fejlagtige opfattelse, at også den latinske tekst, der menes overrakt svenskerne i 1323, var forsynet med to segl. Det er der intet, der tyder på, og det må da også anses for aldeles utænkeligt, at russerne ville sætte deres segl under et forpligtelsesbrev udfærdiget på latin. Selv om Lind andetsteds (s. 300f.) argumenterer for, at den forsvundne 1339-traktat mellem Sverige og storfyrst Ivan Danilovitj var konciperet på latin, gør han dog i sit forsvar for den svensksprogede Nöteborg-teksts officielle status et stort nummer ud af at pointere, at »for russerne var latin i udpræget grad et non-sprog« (s. 309). Og deri har han ret. Nöteborg-traktatens latinske tekst var ikke noget »brev« i juridisk forstand, men en oversættelse af den russiske tekst, begyndende »Ego rex magnus Jwrghe...«.

Den latinske teksts »Helsingh haff« – der ikke forekommer andre steder i kilderne – er altså en oversættelse af den russiske teksts »Kajano more« (Det kajanske Hav), d.v.s. Den botniske Bugt. Selv om Hälsingland ved bugtens vestkyst dengang også omfattede landskaberne Medelpad, Ångermanland og en del af Norrbotten, leder udtrykket »Helsingh haff« nærmest tanken hen på Den botniske Bugts sydlige halvdel. Derimod giver »Kajano more« først og fremmest en association til bugtens nordlige halvdel. Kajanernes land var i de russiske middelalderkilder betegnelsen for Norrbotten, der ikke blot omfattede området nord for Den botniske Bugt, men også hele det nuværende Österbotten.⁷

Tilbage står nu at bestemme den svensksprogede teksts status. Den leder med sin grænse »nor i haffuit« tanken i en helt anden retning end Den botniske Bugt, hvis man betragter verden fra Nöteborg ved Neva-floden, og Linds tese om den officielle dobbeltgrænse står og falder med, om den svenske tekst havde karakter af et korrekt udformet forpligtelsesbrev. Originalteksten fandtes i Novgorod – øjensynlig i ærkebispens arkiv – indtil 1537, da den blev overført til Moskva for at blive

⁷ Ibidem, s. 133f, 136, 138-41. – Ifgl. Gallén s. 128 omfattede Norrbotten hele området ned til Korsholm og Pedersöre ved bugtens østkyst.

indlemmet i »Tsarens arkiv«. Her lå den – som påvist af Lind (s. 287-91) – trygt forvaret i »skrin nr. 96« så sent som i 1570'erne; men i registraturerne fra 1614 og 1626 nævnes den ikke længere. Den menes at være gået til grunde i »Forvirringens tid« (Smutnoe vremja). Eller også er den blevet bortført af den polske Vasakonges tropper 1610-12 (Zygmunt III's svenske aspirationer kunne forklare, at netop Nöteborg-teksten er forsvundet, mens traktaterne i andre skrin stadig nævnes i de senere registraturer). Forskerne har diskuteret den svensksprogede tekst ud fra en afskrift, som et svensk gesandtskab fik lov at gøre under forhandlingerne i Rusland i 1537. Afskriften findes dels i renskreven form i legationsberetningen – her mangler desværre den sidste side og tekstens slutning – dels i den dagbog, der blev ført af gesandtskabets sekretær Laurentius, der er identificeret som Lars Skrifvare, slottslofven på Viborg og byens borgmester.

Det er Linds opfattelse, at Novgorod i 1323 forpligtede sig ved den russisksprogede tekst, mens den svensksprogede er »den tekst, hvorved svenskerne med segl forpligtede sig over for Novgorod« (s. 309). Her er pennen dog løbet af med ham. Det fremgår hverken af den moskovitiske arkivregistratur fra 1570'erne eller af Lars Skrifvares dagbog fra 1537, at den svenske originaltekst var forsynet med segl. De manglende vidnesbyrd om beseglingen har da også været Jaakkolas begrundelse for at affærdige teksten som et koncept. Hertil replicerer Lind (s. 307), at hvis den svenske original ikke var beseglet, ville de svenske diplomater udtrykkeligt have nævnt det; de foregav nemlig at mangle kendskab til Nöteborg-traktaten, som ifølge deres instrukser ikke måtte lægges til grund for forhandlingerne om den nye traktat.

Linds ræsonnement forekommer umiddelbart overbevisende, og i øvrigt kan man supplerende spørge, hvordan svenskerne i 1323 ellers skulle bære sig ad med at forpligte sig på Nöteborg-traktaten. Gallén, der frakender den svenske tekst officiel status, fordi den ikke var på latin, har været inde på den tanke (s. 40), at det ene af de to sorte segl på det russiske traktatbrev var svensk, og at dette pergament således forpligtede begge parter. Dette er dog lidet sandsynligt. Det er karakteristisk for Novgorods traktatbreve, udstedt til europæiske magter, at samtlige bevarede segl har været russiske.⁸ De to sorte segl var øjensynlig gjort af samme materiale – formentlig bly,⁹ og hvis det ene var svensk, ville det vel være fremgået af de svenske arkivfortegnelser.

⁸ Shasko'lskij, s. 101.

⁹ De bevarede originalbreve, udstedt af Novgorod til europæiske magter, er alle pergamenter med blysegl, når bortses fra traktaten af 1421 med Den tyske Ordensstat (vokssegl).

Desuden har vi faktisk et – lidt fjernt – vidnesbyrd om, at der i Nöteborg blev beseglet mere end ét traktatbrev. Uden at anvende det i sin argumentation for den svensksprogede teksts officielle status citerer Lind andetsteds (s. 429) det såkaldte Kong Magnus' Testamente, der findes i flere russiske krøniker under år 1352. Her hedder det om Nöteborg-freden: »Dernæst efter 40 år sluttede vi evig fred på Neva med storfyrst Jurij Danilovitsh, delte lande og vande, hvem der skulle besidde hvad, samt skrev og beseglede *dokumenterne* (i *gramoty esmja popisali i popetshali*)«. Pluralisformen »gramoty« tyder på, at det ikke kun var det russisksprogede traktatbrev der blev beseglet, og da det som nævnt er lidet sandsynligt, at den latinske tekst er blevet beseglet – i hvert fald fra russisk side, er der af de kendte tekster kun den svensksprogede tilbage. Men hvis der er blevet beseglet og udvekslet to traktatbreve – et svensk og et russisk – kunne man forvente at finde dualisformen »gramote« i de russiske krøniker.¹⁰ Man kunne måske forestille sig, at de svenske forhandlere i Nöteborg har beseglet to breve, et på latin og et på svensk. Men denne mulighed er mindre sandsynlig. I ærkebispens arkiv i Novgorod fandtes åbenbart ikke et sådant brev på latin, og – som Lind har påvist – var latin et fordægtigt sprog for russerne. De har kunnet føle sig trygge ved at modtage et beseglet forpligtelsesbrev på de svenske forhandlers modersmål. De gotlandske medlemmer af den svenske delegation og af købmandskolonien i Novgorod har kunnet sige god for indholdet.¹¹

Når Shaskol'skij frakender den svensksprogede version »officiel betydning«, skyldes det væsentligst, at han finder det utænkeligt, at de befuldmægtigede repræsentanter for kongeriget Sverige kunne sætte deres segl under en tekst, der begynder med denne intitulation: »Jach mykle konungher Jurgher...« (Jeg, storfyrst Jurij...). Efter hans mening indebar middelalderlig praksis, at en traktat burde have været udstedt i de respektive parterers navne.¹² I sin kritik af Shaskol'skij går Lind (s. 271ff.) ikke i dybden med denne diskussion; men han påviser andetsteds

Traktaten fra det 13. årh. med hansestæderne (1259-63) har både guld- og blysegl. – GVN nr. 29, 34, 45, 60, 70 og 72.

¹⁰ Jvf. t.eks. P.J. Tschernych, *Historische Grammatik der russischen Sprache*. Halle 1957, s. 144.

¹¹ Vedr. »Gotenhof« i Novgorod, se E.A. Rybina, *Inozemnye dvory v Novgorode XII-XVII vv.* Moskva 1986, s. 41ff.; Elisabeth Timmler, *Die Sprache der Kaufleute im Novgorod des 12. bis 15. Jahrhunderts*. Berlin 1991, s. 32ff.

¹² Til Shaskol'skij's forsvar bør det oplyses, at diplomatikken har været en forsømt disciplin i Rusland, særlig hvad angår studiet af internationale traktater; jvf. t.eks. N.A. Kazakova, »Novgorodsko-nemetskie dogovory ili livonskie akty«, *Novgorodskij Istoritjeskij Sbornik*, 3 (13), s. 63.

(s. 310, n. 19), at man på det russiske område ikke kan tale om en fast middelalderlig praksis, og at Novgorod var part i såvel ensidige som tosidige traktatbreve. I den forbindelse nævner han flygtigt den interessante traktat af 1307 mellem Novgorod og den daværende storfyrste, Mikhail Jaroslavitj af Tver. Den blev udfærdiget i Novgorod i to identiske eksemplarer, begge udstedt af Novgorod og stilet til storfyrsten. Det ene pergamentsbrev blev beseglet af Novgorods ærkebiskop, mens det andet blev beseglet af adressaten Mikhail Jaroslavitj.¹³

Om de svenske forhandlers besegling af et traktatbrev i den russiske storfyrstes navn også har været i overensstemmelse med nordisk praksis, tager Lind ikke stilling til. Her var det dog sædvanligt, at når en fyrste sluttede aftale med repræsentanterne for et andet statsoverhovede, blev traktatbrevet udfærdiget i den førstnævntes navn; den anden part udstedte da en – *mutatis mutandis* – enslydende revers, der repræsenterede en ratifikation af traktaten.¹⁴ For enhver, der som Shaskol'skij fortrinsvis har beskæftiget sig med senere tiders traktater, er dette ved første øjekast lidt mærkværdigt. Men det bør nok understreges, at Nöteborg-traktaten – trods brugen af Jeg-formen – havde notitia-karakter. Det fremgår ikke blot af selve traktatbrevenes indledende præteritumformer om den stedfundne procedure, men også af det tidligere anførte citat fra »Kong Magnus' Testamente«. Først har man ved Neva-floden indgået nogle mundtlige aftaler og kysset krucifikset; derefter har man udfærdiget og beseglet dokumenterne. Den svensksprogede tekst kan meget vel have været et beseglet genbrev, hvorved Sveriges repræsentanter – med flere præciseringer – har bevidnet, at den russiske storfyrstes kundgørelse af de indgåede aftaler er korrekt. Den svenske revers har således ikke blot fungeret som ratifikation, men vel også som senere tiders tillægsprotokoller.

Den omstændighed, at der er indholdsmæssige forskelle mellem på den ene side den svensksprogede tekst og på den anden side den russiske og latinske tekst, rejser naturligvis spørgsmålet om, hvorvidt Lars Skrifvare 1537 foretog en korrekt afskrift af det originale genbrev. »Den for de stort set identiske russiske og latinske versioner fælles tekst er godt nok helt indeholdt i den svenske tekst«, hævder Lind (s. 310). Dette er nu ikke helt rigtigt. I den passus, der giver Novgorods karelere adgang til »vand, jord og fiskefangststeder« hinsides grænsen, er ordet »jord«

¹³ GVNP, nr. 9-10. – Se også V.L. Janin, *Novgorodskie akty XII-XV vv. Khronologitjeskij kommentarij*. Moskva 1991, s. 155.

¹⁴ Dette blev gjort gældende af bedømmelsesudvalgets norske medlem, professor Lars Hamre, der udpegede den prelimære freds- og forbundstraktat mellem Danmark og Norge af 29. august 1308 som en rent nordisk pendant til Nöteborg-traktaten.

(zemlja/terra) udeladt i den svenske tekst. Efter Rydbergs mening med forsæt. Der kan dog også være tale om en sjuskefejl. Russerne gav kun modstræbende det svenske gesandtskab lov at afskrive det originale genbrev, og de har sikkert åndet Lars Skrifvare i nakken under kopi-eringsarbejdet. Men er grænseslutpunktet »nor i haffuit« fusk eller sjusk – eller en korrekt afskrift? – Spørgsmålet må stilles, ikke mindst fordi det svenske kancelli i første halvdel af det 16. årh. arbejdede på at fabrikere et uægte traktatbrev, der skulle foregive at erstatte Nöteborg-traktaten.

I den svensksprogede Nöteborg-tekst er der nogle tilføjelser, der naturligvis ikke kan skyldes sjusk. For det første er de svenske forhandlere forsynet med titler (der er korrekte). Længere nede i teksten er bestemmelsen om uhindret handel og samfærdsel gjort gensidig, så den ikke kun gælder russiske købmænd; denne tilføjelse kan meget vel skyldes Visbys repræsentanter i den svenske delegation 1323 og må anses for naturlig i et svensk genbrev.

Mere mistænkelig er en anden tilføjelse, der ligner en dispositiv bestemmelse, indskudt mellem datum og inhibio. Den forpligter efter den almindelige fortolkning gensidigt de kontraherende parter til at respektere hinandens integritet og beskatningsrettigheder. Den efterfølges af sætningen »A thenne fridh ær beggie wegne korskyt«. Især denne passus er påfaldende, da det allerede i traktatbrevenes indledning er nævnt, at korskytning har fundet sted. Måske har Lars Skrifvare søgt at få teksten til at se så russisk ud som muligt, da han efter forhandlingsmødet med russerne indførte en manipuleret tekst i dagbogen? Han har nok vidst, at russerne lagde overordentlig stor vægt på korskytningen som corroborerende moment; men samtidig har han overset, at der ikke var tale om et vanligt carta-brev.¹⁵ Der er imidlertid også en anden – og mere nærliggende – fortolkningsmulighed. Nöteborg-traktatens hovedtekst havde i overensstemmelse med russisk (byzantinsk) praksis karakter af et ensidigt privilegiebrev. Det var storfyrsten der sammen med Novgorod »sluttede evig fred og kyssede korset« samt »af venskab gav tre pogoster (gislalagh)«. Man har derfor fra russisk side haft behov for at demonstrere, at også den svenske part var forpligtet, og dette kunne bevises med det sidste indskud i et beseglet svensk genbrev.

Hvordan skal man så vurdere det afvigende grænseslutpunkt »nor i haffuit« i den svensksprogede tekst? Det er i sig selv besynderligt, at man efter opremsningen af en række stednavne ikke får navnet på det hav, grænsen munder ud i. Men man kan også – som Lind gør det – se dette

¹⁵ Jvf. Herman Schück, *Rikets brev och register. Arkivbildande, kansliväsen och tradition inom den medeltida svenska statsmakten*. Stockholm 1976, s. 89.

slutpunkt som en særlig svensk markering i et officielt traktatbrev. Det virker tilforladeligt, at der ikke er manipuleret med de øvrige grænsepunkter, især når det tages i betragtning, at svenskerne i 1537 først og fremmest var interesserede i området omkring den nye fæstning Olofsborg eller Nyslott.

Den »evige« fred i Nöteborg blev fra russisk side betragtet som en »grundtraktat«,¹⁶ der i en meget lang periode var et fundament for traktaterne med Sverige. I traktaten af 1561 henvises der for sidste gang til storfyrst Jurijs fredsbrev med kong Magnus. Grænseslutpunktet i disse senere traktater er typisk »Nordenboddernsche haff« (1487), »mare Koen« (1497), »Cainus mare« (1504), »Mare Kaijno« (1510), »Kaino haff« (1537) og »Kaynus mehre« (1561). Disse bevarede traktattekster er dog i alle tilfælde russiske eksemplarer, overrakt til Sverige. Men det ser ud til, at den svenske regering ikke længere lagde særlig vægt på at markere et afvigende grænseslutpunkt. »Den uægte tekst«, der blev resultatet af det svenske kancellis omhyggelige forfalskningsarbejde i første halvdel af det 16. årh., flyttede grænsepunkterne syd for 63. breddegrad, men interesserede sig ikke for slutpunktet. Hvad den sidste strækning angår, henviste den blot til tidligere traktater: »... swa tādhen til andra landzins liggiandis raa, hwilke andre breff, ther vppa giffne äro, och vtuisor« («... deinde metæ terræ adjacentis in aliis litteris continetur»).¹⁷ Lars Skrifvare har utvivlsomt kendt til forfalskningsarbejdet og dets politiske formål. Hvis »nor i haffuit« er hans opfindelse, falder det endog meget svært at forklare, hvorfor han ikke har manipuleret med de øvrige grænsepunkter.

Analysen af selve Nöteborg-teksterne må altså føre til den foreløbige konklusion, at Linds dobbeltgrænse-teori kan fortjene et sandsynlighedsprædikat. Den vil naturligvis ramle som et korthus, hvis man genfinder den svensksprogede tekst med et andet slutpunkt end »nor i haffuit« – det være sig originalen blandt polske arkivalier fra Zygmunt III's tid eller tidlige afskrifter i et hanseatisk arkiv. Hansestæderne fulgte med levende interesse Novgorods forhandlinger med de skandinaviske magter. Ifølge Gallén (s. 45) fik Visby en kopi af det svenske genbrev. Og det er netop fra hanseatiske kilder, vi har oplysningerne om det Novgorod-gesandtskab, der i 1428 kom til København for at forhandle en revision af Nöteborg-traktatens betingelser.¹⁸

¹⁶ Om begrebet »grundtraktat«, se Karl Goetz, *Deutsch-Russische Handelsverträge des Mittelalters*. Hamburg 1916, s. 5f.

¹⁷ ST 1, s. 452, 458, 462, 475.

¹⁸ N. A. Kazakova, »Danija i Novgorod v 20-e gody XV v.«, *Skandinavskij Sbornik*, XVII. Tallin 1972, s. 19-28.

Lind har åbenbart ikke gjort sig anstrengelser for at finde andre versioner af den svensksprogede tekst. Til støtte for sin teori om den officielle dobbeltgrænse anvender han i stedet et par samtidige kilder samt en række senere vidnesbyrd. Som Rydberg og Gallén drager han en parallel til den velkendte traktat mellem Norge og Novgorod af 1326, der efter den almindelige fortolkning definerede hele Finmarken og Kola-halvøen som et fælles beskatningsområde – som et condominium, hvor begge stater hævdede og udøvede suverænitæt. I formen adskiller 1326-traktaten sig ganske vist væsentligt fra Nöteborg-traktaten og Novgorods tidligere traktater med europæiske magter. Lind påviser, at flere af dens formler udspringer af vestlig praksis, og »den er ikke udfærdiget i Novgorods navn men i den norske gesandts navn« (s. 311). Det sidste er dog ikke helt rigtigt. Der er tale om et upersonligt refererende notitia-brev uden publicatio og formel udsteder.

Hvad indholdet anbelanger, fremgår det ikke af selve 1326-traktaten, at der defineres en dobbeltgrænse højt mod nord, ved hhv. Lyngstuen og Vieljoki. Hør blot Linds belæring (s. 403) af den finske historiker Kyösti Julku: »Der tales i traktaten ikke med et ord om eksistensen af hverken et fællesområde eller to forskellige grænser, der skulle indramme dette. Tværtimod får vi ud fra traktatens tekst alene indtrykket af en ganske almindelig grænse, der har adskilt to territorier fra hinanden. Vor viden om eksistensen af en dobbeltgrænse og et fælles område skyldes alene den heldige omstændighed, at vi har bevaret en anden samtidig kilde, som belyser grænseforholdene: notatet i den lovbog, der har tilhørt Erling Vidkunsson«.

Problemet er her, at det nævnte lovbogsnotat slet ikke er samtidigt med 1326-traktaten, hvis man skal tro Igor Shaskol'skij; det er i stedet et fragment af den traktat, der ifølge Håkon Håkonsons saga blev indgået i 1251 mellem Novgorod og Norge.¹⁹ Efter Shaskol'skijs mening afsluttede 1326-traktaten mere end fem årtiers stridigheder i Finmarken og resulterede i dragningen af en fast og stabil grænse mellem Norge og Novgorod, formentlig ved Varangerfjordens sydkyst. Forestillingen om en almindelig i nord hører således 1200-tallet til. I 1320'erne havde Novgorod dårlige erfaringer med sådanne fællesområder og indså derfor fordelene ved en grænseopdeling af Nordkalotten. Det fremgår da

¹⁹ Dette fremgår klart af Shaskol'skijs bidrag til Janins kommentarbind s. 82, hvor 1251-traktaten (der ikke findes i GVNP) har fået status som Novgorods næstældste traktat. Denne fortolkning af lovbogsnotatet er oprindeligt fremsat af E.A. Rydzevskaja, »Izvestija po istorii Rusi v sage o korole Hakone«, *Istoritjeskie svjazi Skandinavii i Rossii*. Leningrad 1970. s. 325f.

også af de russiske kilder fra 1300-tallet, at Kolahalvøen ansås for at være i Novgorods besiddelse under navnet »volost' Tre«.²⁰

Det er lidt skuffende, at Lind ikke tager stilling til Shaskol'skijs opfattelse, der rammer dobbeltgrænse-teorien og nu er dominerende i Rusland.²¹ Denne opfattelse kan ellers nemt afkræftes. For det første taler 1326-traktaten om, at der ikke må ændres ved de hidtidige grænseforhold. Og for det andet er det en kendt sag, at der langt op i nyere tid (indtil 1826) eksisterede norsk-russiske fællesdistrikter.

Som belæg for sin tese anfører Lind endvidere det velkendte birkebarksbrev nr. 286, der er fundet under udgravningerne i Novgorod 1957 i et lag, der stammer fra perioden 1313-69. Det er et brev fra en skatteopkræver til en anden og kan nærmere bestemt forbindes med en af fredsslutningerne 1339 eller 1351. Efter Linds vurdering (s. 399) er brevet »qua originaldokument vel omtrent den kvalitativt bedste kilde vi overhovedet besidder til belysning af Nöteborgsgrænsens problematik«. I Linds oversættelse kan den relevante del af indholdet tolkes således (s. 376): »... de har sluttet fred i overensstemmelse med fyrst Jurijs gamle grænse. Nu har karelerne sendt (udsendinge) til det kajanske hav, men forstyr ikke kajanerne, udsæt dem ikke for fare...«.

Umiddelbart er det mest nærliggende at opfatte birkebarksbrevets budskab som udtryk for almindelig krigstræthed. Men for Lind er dette »dokument« et afgørende bevis på, at begge parter havde legitime interesser i Norrbotten (s. 327, 376, 399, 494). Det er lidt svært at se. Hvis »det kajanske hav« dækker hele Den botniske Bugt, kan skatteopkræveren have tænkt på området syd for Pyhäjoki-grænsen, d.v.s. eksklusivt svensk territorium siden 1323. I så fald bliver hans advarsel til embedsbroderen forståelig. Har han tænkt på området nord for Pyhäjoki, hvor begge parter hævdes at have legitime rettigheder, falder det svært for læseren at forstå, hvorfor Novgorods embedsmænd ikke måtte opkræve skat af beboerne i dette område.

Birkebarksbrevets udsagnsevne er under alle omstændigheder problematisk. Men Lind kunne utvivlsomt have styrket sin argumentation, hvis han havde fastholdt parallellen til den norsk-russiske traktat fra 1326 og sat sig nærmere ind i den temmelig omfattende retshistoriske litteratur om forholdene i Finmarken og sameområderne. Her synes beskatningsretten snarere at bygge på etnisk tilhørsforhold end på domicil,

²⁰ Shaskol'skij, s. 90f., 132, 142.

²¹ John Lind har bebudet, at han publicerer en udførlig kritik af Shaskol'skijs opfattelse i Novgorodskij Istoritjeskij Sbornik, 6 (1997).

hvilket tildels også fremgår af det ovennævnte notat i den lovbog, der har tilhørt Erling Vidkunsson.²²

Linds kildemateriale stammer i øvrigt fra det 15. og 16. århundrede, d.v.s. fra en tid, da de svenske undersåtters fremadskridende kolonisation i Norrbotten fortrængte karelerne – og dermed russernes beskatningsret, såfremt denne da var baseret på etnisk tilhørsforhold. Nævnes bør i første række den interessante domsafsigelse fra 1446 om grænsen mellem Savolax og Tavastland. Det siges her om højdedraget Maanselkä, at det ikke blot adskiller Savolax, Tavastland og Norrbotten, men også Rusland fra Norrbotten.²³ Dette domsbrev er »det for mig vigtigste udsagn til støtte for dobbelt-grænse-teorien«, meddeler Lind (s. 278). Og deri har han bestemt ikke uret, hvis han tænker på situationen 123 år efter Nöteborg-freden.

Da grænsen til Den botniske Bugt findes veldokumenteret, koncentrerer Lind sig i øvrigt om at føre belæg for grænsen »nor i haffuit«. I den forbindelse inddrager han på kyndig vis en række russiske kilder. Det drejer sig bl.a. om de jordebøger, som blev optegnet efter Moskvastatens erobring af Novgorod i 1478, og som i flere tilfælde nævner bebyggelserne ved den svenske grænse. Denne bosættelsesgrænse bekræftes af ærkebisp Makarij af Novgorods rundskrivelse fra 1533/34 vedrørende kætteriet. Det fremgår heraf, at grænsen for hans myndighedsområde nord for Den finske Bugt gik fra Systerbäck langs »de svenske nemtsers grænse« gennem Karelen til Orivesi; herfra gik den bagom Ladoga-søen til »de kajanske nemtsers grænse«. Det sidstnævnte grænseafsnit omtales også i de diplomater, som storfyrsterne Vasilij III og Ivan IV udstedte til lapperne i 1530, 1539 og 1547, samt i en gruppe dokumenter (det ældste fra 1440'erne), der stammer fra Solovetskij-klosteret i Hvidehavet.

Læseren overbevises hermed om, at der – i hvert fald fra 1440'erne eksisterede en »kajansk grænse«, der fra Maanselkä løb langs vandskellet til Hvidehavets vestkyst og måske endnu længere mod nord. Men når de russiske kilder iflg. Lind (s. 315) giver indtryk af, at landet hinsides denne grænse ikke var russisk højhedsområde, men »hørte under en fremmed stats højhedsområde«, svækker det vel tesen om, at Norrbotten var et svensk-russisk condominium?

Det sidste ord er ikke sagt i diskussionen om Nöteborg-freden og dens grænser. Linds forskningsbidrag er præget af hans elevforhold til Gallén, og hans optik har været bestemt af den finske diskussion. »Med denna bok får frågan om Nöteborgsfreden den allsidiga belysning den hittills

²² ST 1, s. 506f.

²³ Ibidem, s. 489.

saknat« reklamerer det Svenska litteratursällskapet i Finland på omslagets bagside. Dette kan man umuligt erklære sig enig i. Gallén og Lind har næsten udelukkende interesseret sig for udviklingen nord for Den finske Bugt. Der savnes en nærmere vurdering af gotlændingenes og hanseaternes rolle i forbindelse med fredsslutningen og en analyse af den politiske udvikling syd for Den finske Bugt.²⁴ Set med danske øjne er det naturligvis beklageligt, at Danmark og andre vigtige aktører i området lades ude af betragtning, selv om kilderne er let tilgængelige.²⁵ Hvis storfyrsten og Novgorod kom i konflikt med »zanarovtse«, d.v.s. de bag floden Narova, var Sverige i henhold til Nöteborg-trakten forpligtet til ikke at komme dem til undsætning. Her er der sandsynligvis tale om Den tyske Orden og de danske myndigheder i Reval, der iflg. Pskov-kroniken var inddraget i krigshandlingerne 1322. Netop 1323 fremtræder så den litauiske storfyrste Gedymins magtfulde personlighed i kilderne, og dette er formentlig forklaringen på, at Novgorod nu sluttede »evig fred« med såvel Sverige som Den tyske Orden i Livland. Allerede den 9. september 1323 reagerede den danske konges slotshøvedsmand i Reval, Johann Kanne, og vasallerne i Estland på Nöteborgsfreden af 12. august ved at love de hanseatiske købmænd sikker rejse til og fra Novgorod.

Trods disse begrænsninger må det dog siges, at John Linds disputats er et væsentligt bidrag til et meget stort forskningsemne. Fra tiden før det 18. århundrede har ingen begivenhed i relationerne mellem Rusland og Vesten interesseret så mange forskere som fredsslutningen i Nöteborg 1323. Af en dansk middelalderhistoriker at være har Lind ualmindelige kvalifikationer. Han har på en kompetent og frugtbar måde inddraget og fortolket et gammelrussisk kildemateriale, som hidtil ikke i tilstrækkelig grad er indgået i de nordiske historikers debat, og i den store finske forskningsdiskussion deltager han på lige fod. Den energi og det mod, han derved har udvist, er kommet disputatsen til gode og har tilført forskningen nye facetter og et bredere grundlag.

Det er naturligvis en svaghed ved disputatsen, at den fremtræder som en samling enkeltafhandlinger, der er præget af forskellige tilblivelses-tidspunkter og formål. Kompositorisk ville den have vundet ved en yderligere gennemarbejdelse, der kunne have ryddet op i gentagelserne og fjernet inkonsistenserne. Hvad det saglige angår, kunne man have ønsket sig en noget større indsigt hos forf. i spørgsmålet om traktattek-

²⁴ John Lind har siden beskæftiget sig med forstadierne hertil, i artiklen »Den dansk-russiske traktat 1302. Erik Menveds østpolitik og omvæltningen i de nordiske alliancer«, HT 96:1, s. 1-31.

²⁵ Se t.eks. Goetz, *anf. arb.*, s. 170-74; Shaskol'skij, s. 87 ff., 120; K.E. Napiersky, *Russisch-livländische Urkunden*. St. Petersburg 1868, s. 30-37.

nik og -udformning. Dette vejer dog mindre i forhold til disputatsens positive sider. Undersøgelsen er som helhed gennemført med sikker historisk metode, der løbende har givet afkast i form af en række små og mellemstore delresultater, der langt fra alle har kunnet nævnes ovenfor. Væsentligst leveres der en energisk og kvalificeret argumentation for en ny tolkning af den centrale middelalderlige traktat, som for første gang regulerede grænseforholdene mellem Sverige og Novgorod/Rusland. På denne baggrund er det velfortjent, at John Lind har erhvervet den filosofiske doktorgrad.

Hans Bagger

HANNE SANDERS: Bondevækkelse og sekularisering. En protestantisk folkelig kultur i Danmark og Sverige 1820-1850. Studier i stads- och kommunhistoria 12. Historiska institutionen, Stockholms universitet. Stockholm 1995. Dansk forlægger: Museum Tusculanums forlag. – 390 s.; 198 kr.

I 1967 valgte det nordiske historikermøde i Helsingfors »De religiøse folkrørelserna och samhället ca 1750-1850« som sit ene hovedtema.¹ Det var et forskningsfelt, hvor Danmark dengang befandt sig i fronten, hvad rapporterne også bærer præg af. Den store undersøgelse af »Vækkelsernes Frembrud i Danmark i første Halvdel af det 19. Århundrede« var under udgivelse, og dens leder, Anders Pontoppidan Thyssen, kunne fremlægge hovedresultaterne i sin rapport.² Dette for sin tid usædvanligt ambitiøse forskningsprojekt var udsprunget af den debat, som dansk teologis daværende enfant terrible, professor i kirkehistorie ved Århus Universitet, P.G. Lindhardt, vakte i 1951 med bogen »Vækkelse og kirkelige retninger«.³ Heri gjorde Lindhardt vækkelserne til en virkning af landboreformtidens sociale omvæltning på landet, navnlig landsbyfællesskabets opløsning og gårdenes udflytning.⁴ Lindhardt-røret er i

¹ Rapporterne er trykt som særhefte af finsk historisk tidsskrift, *Historiallinen Arkisto*, Helsingfors 1967.

² Anders Pontoppidan Thyssen (red.), *Vækkelsernes Frembrud i Danmark i første Halvdel af det 19. Århundrede*, bd. I-VII, København/Åbenrå 1960-1977.

³ 3. udg., (med vigtige ændringer), Århus 1978.

⁴ Tanken var i 1943, relativt ubemærket, fremsat af Hans Jensen i afhandlingen: Brud og Sammenhæng i dansk Aandsliv efter 1864, en Studie med Henblik paa Grundtvigianisme, Indremission og andre Retninger, *Kirkehistoriske Samlinger*, VI Rk. 4, 1943, s.270-349. Lindhardt nævner afhandlingen som inspirationskilde, (1978-udg., s. 9).